

ISSN: 2149-0821

Sosyal Bilimler Dergisi / The Journal of Social Science

Yıl: 5, Sayı: 32, Aralık 2018, s. 103-108

Prof. Şehrabani ALLAHVERDİYEVA

Adıyaman Üniversitesi Yeni Türk Dili Ana Bilim Dalı Başkanı,
sallahverdiyeva@adiyaman.edu.tr

Dr.Elmira HƏMZƏYEVA

TƏTBİQİ DİLÇİLİYİN MƏQSƏD VƏ VƏZİFƏLƏRİ

Özet

Hər hansı bir elmin inkişafı insanların praktik fəaliyyəti ehtiyaclarından doğur və bu ehtiyaclarla müəyyənləşir. Hər hansı bir elmin tarixi göstərir ki, elmdə əvvəllər tətbiqi məsələlər hakim olmuş və elm inkişaf etdikcə ümumiləşmələr aparmaq məqsədilə, hər dəfə eyni təcrübələrə qayıtmamaq üçün onlardan nəzəri bölmə ayrılmışdır. Dilçiliyi şərti olaraq "elmi dilçilik" və ya "dilçilik nəzəriyyəsi" iki qismə bölürlər.

Görkəmli alim Ə.Rəcəbli də bu məsələyə öz münasibətini belə bildirir: "Elmin tətbiqi və qeyri-tətbiqi (nəzəri) bölmələri arasındakı sərhəd olduqca şərtidir və çox vaxt tətbiqi bölmənin harada bitdiyi, nəzəri bölmənin haradan başladığını müəyyənləşdirmək mümkün olmur. Ancaq bir şey şübhəsizdir: bütün zamanlarda ictimai ehtiyac və sosial şərait elmin tərəqqisini, inkişafını stimullaşdırmışdır"

Açar kəlmələr: Elim, məsələ, məqsəd, nəzəri, dilçilik, tətbiqi

GOALS AND OBJECTIVES OF APPLICATION LANGUAGE

Summary

The development of any science comes from the needs of people's practical activity and is determined by these needs. The history of any science indicates that prior to application of science in the field of science, the theoretical partition was separated from them to avoid the same experiences every time in order to make generalizations as science progresses. The linguistics is conditionally divided into two categories: "scientific linguistics" or "linguistic theory".

The distinguished scientist Rajabli also expresses his position on this issue: "The boundary between the application of science and the non-applied (theoretical) divisions is a precondition, and it is often not possible to determine where the unit of the application unit is starting, where the theoretical unit originated. But nothing is doubtful: social needs and social conditions at all times have stimulated the progress and development of science.

Key words: Science, issue, reason, theoretical, linguistics, application

TƏTBIQI DİLÇİLİYİN MƏQSƏD VƏ VƏZİFƏLƏRİ

Tətbiqi dilçilik - dilin cəmiyyətdəki funksiyalarının optimallaşdırılması olan dillçilik bölməsidir. Optimallaşdırma ən yaxşı variantların seçilməsi deməkdir. Tətbiqi dilçilik fundamental linqvistik tədqiqatlara, eləcə də pedaqogika, psixologiya, sosiologiya, etnoqrafiya, informatika, tibb və digər sahələrdəki araşdırmalara əsaslanır. Hər hansı bir elmin inkişafı insanların praktik fəaliyyəti ehtiyaclarından doğur və bu ehtiyaclarla müəyyənləşir. Elə bir elm sahəsi yoxdur ki, özündə və özü üçün mövcud olsun. "Hər hansı bir elmin (məsələn, biologiya, kimya, fizika, riyaziyyat və s.) tarixi göstərir ki, elmdə əvvəllər tətbiqi məsələlər hakim olmuş və elm inkişaf etdikcə ümumiləşmələr aparmaq məqsədilə, hər dəfə eyni təcrübələr aparmağa qayıtmamaq üçün onlardan nəzəri bölmə ayrılmışdır. Hansısa bir mütəfəkkir demişdir ki, təcrübədən nəzəriyyəyə və yenidən təcrübəyə - elmin inkişaf yolu belədir" (s.64)

Dilçiliyi şərti olaraq "elmi dilçilik" və ya "dilçilik nəzəriyyəsi" (bu istiqamətdə dil, dilin mahiyyəti, dilin sistemi və strukturu və s. haqqında müxtəlif elmi konsepsiyalar, linqvistik nəzəri fikir və müddəalar və s. nəzəri məsələlərə toxunulur) və "tətbiqi (təcrübi) dilçiliyi" (bu istiqamətdə isə dildən cəmiyyətin müxtəlif sahələrində, fərqi yoxdur, dilçilik və ya qeyri-dilçilik sahələrində necə istifadə edilməsi, necə fəaliyyət göstərməsi öyrənilir) bölürlər. Bununla yanaşı bir sıra daha dar, müxtəlif elmi və milli adət-ənənələri ilə fərqlənən tətbiqi sahələr də (məsələn, Rusiya və qərb) mövcuddur. Məsələn, qərb dilçiliyində (applied linguistics, angewandte Linguistik) ilk növbədə tədrisin metodikası da daxil olmaqla xarici dillərin tədrisi, dilin həm doğma, həm də xarici dil kimi tədrisi məqsədi ilə hazırlanan qrammatikalar və s. ilə məşğuldurlar. Və ya Dublində yerləşən School of Applied Languages (Tətbiqi dillər məktəbi) ali məktəb statusunu daşıyır. Qərb dilçiliyində bu termin artıq 1920-ci illərdən istifadə olunur. Keçmiş SSRİ ərazisində isə bu termin 1950-ci illərdə kompüter texnologiyasının və informasiyaların avtomatlaşdırılması sistemindən sonra (maşın tərcüməsi, informasiya axtarışı sistemi, mətnin avtomatlaşdırılması sistemi və s.) geniş istifadə edildi.

Elə bu səbəbdən də rus dilçiliyində, daha doğrusu, rusdilli ədəbiyyatda "tətbiqi dilçilik" termini "kompüter dilçiliyi", "hesablayıcı dilçilik", "avtomatlaşdırma dilçiliyi", "mühəndislik dilçiliyi" və s. kimi işlənməkdədir. Bunların hər birinin öz predmeti və iş metodları var.

V.A.Zveginsev nəzəri və tətbiqi dilçiliyin münasibətindən danışarkən, göstərir ki, "tətbiqi dilçilik dedikdə daha çox informasiyaların avtomatlaşdırılmasının bütün növləri nəzərdə tutulur (Language-data Processing) -şifahi nitqin tanınması və maşın tərcüməsi, texniki və s. sənədlərin avtomatik təsnifatı, mətnlərin avtomatik şərhə, avtomatik kodlaşma və s. Amma tətbiqi dilçiliyin sərhədlərini təkcə bu problemlərlə məhdudlaşdırmaq olmaz" (3).

Görkəmli alim Ə.Rəcəbli də bu məsələyə öz münasibətini belə bildirir: “Elmin tətbiqi və qeyri-tətbiqi (nəzəri) bölmələri arasındakı sərhəd olduqca şərtidir və çox vaxt tətbiqi bölmənin harada bitdiyi, nəzəri bölmənin haradan başladığını müəyyənləşdirmək mümkün olmur. Ancaq bir şey şübhəsizdir: bütün zamanlarda ictimai ehtiyac və sosial şərait elmin tərəqqisini, inkişafını stimullaşdırmışdır” (s.64)

Bəs, dildən cəmiyyətdə necə istifadə olunur, dilin rolu və funksiyaları nədir? Dilin funksiyalarını göstərən çoxlu sayda elmi əsərlər mövcuddur ki, hələ də onların, demək olar ki, dəqiq sayı müəyyənləşdirilməyib. Alman psixoloqu Karl Buler tərəfindən dilin bir sıra funksiyaları (kommunikativ, adlandırma, ekspressiv və s.) irəli sürülmüşdür.

Daha sonralar isə dilin bir neçə funksiyası da irəli sürüldü:

Kumulyativ funksiya - bu, elə bir funksiyadır ki, dildən istifadə etməklə biliklərin toplanması və qorunması həyata keçirilir. İnsan o şeyləri yadda saxlaya bilir ki, onları paylaşa bilər. Fransız tədqiqatçısı, psixoloq Pyer Jan belə hesab edirdi ki, yaddaş - təxirəsalınmış deyildir. İnformasiya dilinin qabığı itirildikdə, bilik də özünü itirir. Yəni biliyin saxlanması üçün onun verbalizasiyası vacibdir. Dilin kumulyativ funksiyası özünü lüğətlər və təlimatlarda, ensiklopediyalarda tam şəkildə göstərə bilər. Fikrimizcə, Robinzon Kruzokimsəsiz, boş adada məhz ona görə də olmadı və sağ qala bildi və ki, başına gələnləri gündəlik şəkildə yazdı.

Hazırda tətbiqi dilçilik problemləri ən çox diqqətçəkən məsələlərdəndir. Problematikanın genişliyi linqvistik əlaqələri ən müxtəlif elm sahələri ilə genişləndirmək və gücləndirməyə itələb edir. Dilin fənlərarası tədqiqat fəaliyyəti müasir dilçiliyin nəzəri konsepsiyasının inkişafına həlledici təsir göstərir.

Tətbiqi dilçilik çoxsaylı problemlərə malikdir: yazı, əlifba, orfoqrafiya, nitq mədəniyyəti, lüğət tərtibi, bibliografiyalar düzəltmək, dərsliklər yaratmaq, tərcümə məsələləri və sair bu kimi işlər tətbiqi dilçiliyin ən başlıca problemlərinin məzmununu təşkil edir.

Hazırda tətbiqi dilçilik insan fəaliyyətini müxtəlif sahələrində dilin qorunması və fəaliyyət göstərməsi üçün elmi biliklərin nəzəri fəaliyyəti kimi başa düşülür və tarixi araşdırmaların aydın olur ki, bu, özünü ən mürəkkəb müxtəlif istiqamətli proseslərdə göstərir. Əgər bu prosesləri sistemləşdirsək, onda biz görərik ki, dilçilikdə, əslində, hər zaman üç global tədqiqat istiqaməti (tendensiya kimi) meydana olmuşdur: nəzəri, təsviri və tətbiqi. Hər üçü eyni bir obyekt haqqında (dil, dilin sistemi və dil hadisələri) elmi araşdırmaların aparılması və biliklərin əldə edilməsinə aparıb çıxarır. Lakin bu zamanyaradılan modellərin statusu müxtəlif olur. Nəzəri modelləşmə dil sistemi və dil hadisələrinin elmi izahına, təsviri - onların konkret təsvirinə, tətbiqi isə, adından da göründüyü kimi, dilin tətbiqi məsələlərinə yönəlib.

“Sistem və proseslər” burada geniş mənada başa düşülür. Bunlar bütövlükdə bütün fiziki və intellektual resursları əhatə edirlər (fərdi və bütövlükdə cəmiyyəti), ictimai fəaliyyətin müxtəlif sahələrində dildən (bu və ya digər dərəcədə) istifadə imkanını təmin edirlər.

Tətbiqi dilçiliyin özünün nə xüsusi obyekt, nə də xüsusi tədqiqat metodları var. Fikrimizcə, dilçiliyin tətbiq olunan bütün istiqamətləri - xarici problemlərin həllinə yönəldilməlidir. Bu istiqamətləndirməni dilçiliyin tarixi də təsdiqləyir və bu faktdır ki, elm inkişaf etdikcə "tətbiqi dilçilik" termininin ilk komponenti getdikcə daha çox aktualaşır. Ümumiyyətlə, tətbiqi dilçilik konkret mənada hər zaman olub, əlbəttə bu özünü müxtəlif cəmiyyətlərdə dilin müxtəlif

təcrübi funksiyaları və dil (nitq) imkanlarının müxtəlif aspektlərini daha da təkmilləşdirməkdə göstərir. Tətbiqi dilçiliyin tədqiqat sahəsi və istiqamətləri bugün olduqca genişdir. Tətbiqi dilçiliyin əsas istiqamətlərini və bu istiqamətlərin öyrəndiyi problemləri nəzərdən keçirək:

1.Sosiolinqvistika:

- dil və cəmiyyətin qarşılıqlı əlaqəsi;
- cəmiyyətin dilə və dilin cəmiyyətə təsiri;
- nitqin sosial dəyişkənliyi;
- dövlətin dil siyasəti;
- müxtəlif ölkələrdə gedən sosiolinqvistik proseslər və s.

2.Psixolinqvistika

- dil və təfəkkürün qarşılıqlı əlaqəsi
- neyrolinqvistik proqramlaşmanın strategiyası və taktikası
- nitq fəaliyyəti nəzəriyyəsi
- nitqin yaranması və qəbul edilməsi prosesləri və s.

3.Kommunikativ linqvistika:

- kommunikasiya nəzəriyyəsi
- ritorika
- nitq fəaliyyətinin kommunikativ taktikası və s.

4.Koqnitiv dilçilik:

- dil (nitq) yardımı ilə insanın informasiya almaq fəaliyyəti
- nitq davranışının müxtəlif növləri;
- konsepsiya məsələləri

5.Antropolinqvistika:

- dünyanın milli dil xəritəsinin dəqiqləşdirilməsi
- fərdi dil daşıyıcısının dil xəritəsi və s.

6.Linqvokulturologiya:

- dilin tarixi faktlara, xalqın mədəniyyəti və adət-ənənələrinə söykənərək öyrənilməsi
- linqvoölkəşünaslıq konsepsiyalarının araşdırılması və s.

7. Lingvodidaktika (dillərin tədrisi)

- ana dili və xarici dillərin tədrisinin nəzəriyyəsi və təcrübəsi
- dillərin tədrisi üsulları və metodları və s.

8.Terminşünaslıq və terminoqrafiya:

- milli dilin xüsusiyyətlərinin qorunması

- terminlərin quruluşu
- terminlərə tələblər
- yeni terminlərin yaranma yolları;
- xüsusi terminoloji lüğətlər və s.

9.Leksikoqrafiya:

- leksikoqrafiyanın prinsipləri
- lüğətlərin növləri
- lüğətlərdən düzgün istifadə qaydaları
- lüğətlərin quruluşu və s.

10.Tərcüməşünaslıq:

- tərcümənin tarixi, nəzəriyyəsi və təcrübəsi, tərcümənin növləri
- tərcümənin morfoloji, leksik, sintaktik və digər çətinlikləri

11.Dil kodlaşması:

- dil hadisələri və proseslərinin dövlət tərəfindən qiymətləndirməsinin tənzimlənməsi
- orfoqrafik və orfoepik normaların təyin edilməsi və s.

12.Mətn emalı:

Xülasə və referatların növləri və onların avtomatik (maşın) emalı

13.Yazı nəzəriyyəsi:

- yazı qrafikasına olan tələb
- yazının inkişaf mərhələləri
- fonetik yazının mərhələləri
- tədqiqatçılara məlum olmayan mətnlərin deşifrə edilməsi

14.İnterlinqvistika:

- linqvolayihələndirmə məsələləri
- süni dil problemi
- proqramlaşdırmanın dili
- informativ dillər
- beynəlxalq köməkçi dillər və s.

15.Struktur və riyazi dilçilik:

- strukturun növləri və dilin formal təhlil metodları;
- dildə özünü göstərən qayda-qanunlar;
- kvantitativ (statistik) dilçilik

- linqvistik monitorinqlərin aparılması, kodlaşmış mətnlərin deşifrə olunması, müəlliflik hüququnun ekspertizası və s. üçün müxtəlif sferalarda istifadə edilən dilin ehtimal-struktur modelinin hazırlanması və s.

16. Kompüter dilçiliyi:

- dilin kompüter modelləşməsi;
 - informasiya-axtarış sisteminin hazırlanması;
 - kompüter sisteminin linqvistik məlumatlarla təmini;
 - dilin avtomatik təhlili və sintezi;
 - verilənlərin linqvistik bazasının yaradılması;
 - maşın tərcüməsi sisteminin və frazaların avtomatik hazırlanması;
- kompüter leksikoqrafiyası məsələləri;
- müxtəlif növ elektron lüğətlərin hazırlanması və s.

Dilçiliyin müasir mərhələsinin inkişafında- nitq informasiyasının (yazılı və ya şifahi) avtomatlaşdırılması - tətbiqi dilçiliyin rolu çox böyükdür.

KAYNAKLAR

Rəcəbli Ə. Struktur dilçilik. Bakı, 2005

Р а ф а э л Б. Думающий компьютер. М., 1979.

С к о р о х о д ь к о Э . Ф. Лингвистические проблемы обработки текстов в автоматизированных ИПС.— "Вопросы информационной теории и практики", № 25. М., 1974.

в е г и н ц е в В. А. Проблема "искусственного интеллекта" с точки зрения лингвистики.— "Вопросы философии", № 3, 1979.

в е г и н ц е в В. А. Язык и знание.—"Вопросы философии", № 1, 1982.